

Трофимова Валентина Устиновна
Педагог дополнительного образования
МБУДО «ЦДОД «Кэрэли»

«Чабырѳах жанр быһыытынан уратыта. Тылы эрчийии ньымалара»

Маастар-кылаас.

Чабырѳах саха норуотун тылынан уус- уран айымньытыттан биир саамай сытыы, сатирической ис хоһоонноох, сытыы –кылыс тыллаах айымньы. **Чабырѳах уратыта – тылы имитии, тыл оонньуута, үөскээбит төрдө кистэлэн санааны кубулутан этиигэ сытар.** Чабырѳабы түргэнник, лабыгыраччы этиллэр, эбэтэр ырыа анардаах эмиэ толороллор. Чабырѳах олоххо баар быһыыны – майгыны, итэҕэни – быһаҕаһы, куһаҕан көлдүүн майгыны- сигилини, олох, үлэ күлүк өттүн уус- уран бэргэн тылынан хоһуйулар.

Чабырѳах тыллара, этиилэрэ дэбигис өйдөмөт ол эрэн тугу эрэ эргитэн этэр айылгылаахтар.

Чабырѳах туһунан дьохуннаах ырытыылары саха биллиилээх фольклорина Г.У. Эргис «Очерки по якутскому фольклору» - диэн кинигэтигэр суруйан хаалларбыта. Кини чабырѳах быһаарыытын маннык этэр: « Чабырѳах норуот тылынан айымньытын көрдөөх – күлүүлээх, сатирической жанра.

Чабырѳах сүрүн анала – норуот олоһун – дьаһабын ханнык эмэ кулук өттүлэрин саралааһын, күлүү – элэк гыныы». (былыр чабырѳахсыт олорор сиригэр дьон-сэргэ кута-сүрэ ыраас дииллэр эбит...)

Чабырѳабы иннигэһэ суох ааҕар наадатыгар бэйэни кытта элбэхтик үлэлиэххэ,үгүстүк эрчиллиэххэ наада. Чабырѳах тургэнник эрэ этиллэр буолбакка, тыла чуолкайдык иһиллэр буолуохтаах. Онон эрчилии кэнниттэн чабырѳабы этии чэпчиир даҕаны, түргэтиир даҕаны.Билигин оннук эрчиллиилэр холобурдарын көрүөбүн.

Чабырѳабы үчүгэйдик туттан-хаптан,сирэйи араастаан хамсатан – имсэтэн, тылы имигэстик уонна иннигэһэ суох ааҕар наадатыгар бэйэни кытта элбэхтик үлэлиэххэ,үгүстүк эрчиллиэххэ наада. Чабырѳах тургэнник эрэ этиллэр буолбакка, тыла чуолкайдык иһиллэр буолуохтаах. Бастаан оҕону чабырѳахха дьарыктаах иннинэ тылы имитэр анал эрчиллиилэринэн дьарыктаатахха чабырѳабы этии чэпчиир, түргэтиир. Холобура тыл, уос былчыннарын

сайыннараар эрчиллиилэр, тыыныы эрчиллиитэ, тизкискэ үлэлэр бу барыта тылы чуолкайдык сангарарга ситимнээх үлэ буолар.

Тыл былчыңнарын сайыннараар эрчиллиилэр

1. Айахпытын кыратык сэгэччи аһабыт. Тылбыт конотук сытар, 1 ахсаанна тылбыт тобото уоьэ тииспитигэр анньыллар, 2 ахсаанна миэстэтигэр тоннон кэлэр, 3 ахсаанна тылбыт тобото таналайга анньыллар, 4 ахсаанна миэстэтигэр тоннон кэлэр, 5 ахсаанна тылбыт тобото тоьо барарынан ыытабыт, 6 ахсаанна миэстэтигэр тоннон кэлэр.

2. Угольчики. Тылбыт тоботунэн 2 дьабадьыбытын хардары таары анньыалыыбыт

3. Уоспут ыпсыылаах, тылбытынан тииспитин ыраастыырдыы тогуруччу эргитэбит.

4. Хамаанданан тургэнник уларытан иһэбит:

- “чашечка” (тылбыт ортотугар оңхой)

- “лопата” (тылбытын босхолуубут уонна таыгар быктарабыт)

- “трубочка” (тылбытын 2 кытыытын холбоон трубкалыы тутабыт)

“змейка” (тылбытын куурдэн синньигэс уьуктаах тылбытын былтаннатабыт)

Уос былчыңнарын сайыннараар эрчиллиилэр

1. “Тимэхчээн” – уоспутун хомуйа тутан иннин диэки умурутэбит 2 ахсаанна тииспитин кордорбокко ырбатабыт

2. Уоспутун иннигэр тутабыт (умуруччу)

1 ахсаанна уна диэки, 2 ахсаанна конотук, 3 ахсаанна ханас диэки, 4 ахсаанна конотук, 5 ахсаанна муннубут диэки уоьэ таьаарабыт, 6 ахсаанна конотук, 7 ахсаанна аллараа диэки,

8 ахсаанна конотук

3. Уоспутун умуруччу тутабыт уонна тогуруччу эргитэбит

4. 1 ахсаанна уоьэ уоспутун оро тардан уоьэ тииспитин килэрэтэбит (аллараа уос хамсаабат), 2 ахсаанна уоьэ уоспут хамсаабат аллараа тииспитин килэрэтэбит

1 –кы эрчиллиии

Бу эрчиллиигэ уостарын хайдах тутталларын уорэтиэххэ соп. Сурун туттуунан уоьу чорботон, ыматан аабыы буолар.

Кус – хаас

Куллур – халлыр,

Тун – тан,

Тункур – танкыр

Тус – тас тустэ

Тыныны эрчиллилэрэ:

- холкутук үстэ диринник тыынныбыт
- испит түгэбэр салгын ылыбыт уонна бытааннык таһаарабыт (түөспүтүнэн тыыммаппыт)
- “Чүмэчини үрүү” ыйар тарбахпытын иннибитигэр туттубут уонна чүмэчини үрэр курдук үрэбит (сыыйа ыраатыннанан иһэбит)
- мурун хайабаһын тарбахпытынан бүөлүүбүт салгыны биир хайабаһынан ылабыт уонна тарбахпын миэстэтин атастаһыннанан баран салгыны мурун биир хайабаһынан таһаарабыт
- “Түргэн тыын” (Салгыны хачайдаһын) Атааххын кыратык ахчатын, чиккэччи туруллар. Салгыны муннунан ылан баран айаххынан таһаарабын

Чабырбаһа ааһарга тыныны сонко ылыыга эрчиллилэр

1-кы эрчилли

Муннубутунан испитигэр тыын ылабыт, ону сыыйа 5 ахсаанна диэри чабырбаһы этэн таһаарабыт

Сыыр урдугэр 1 Дьогуоскэ олорор

Сыыр урдугэр 2 Дьогуоскэ олорор

Сыыр урдугэр 3 Дьогуоскэ олорор

Сыыр урдугэр 4 Дьогуоскэ олорор

Сыыр урдугэр 5 Дьогуоскэ олорор

2 -с эрчилли

Анды арыылаабыт сыммыта 1

Анды арыылаабыт сыммыта 2

Анды арыылаабыт сыммыта 3

Анды арыылаабыт сыммыта 4

Анды арыылаабыт сыммыта 5

(Тыын ылларан баран, салгыы биир тыынынан 6- 10 ахсаанна диэри аахтарабын, тыын ыллара – ыллара салгыы барыахха соп).

Артикуляционной гимнастика

Киьи тыла долгуйдабына болуостэн хаалар, санарарга ыарахан буолар. Онон чуолкайдык санарарга ыарахан буолар. Ол чуолкайдык санарар инниттэн тылы эрчийэр олус суолталаах.

Бутэй дорбооннорго эрчиллиилэр:

- Б –п, Б –п, Б –п, П –б П –б, П –б
- Би –би-би - бипп,

Бэ-бэ-бэ- бэпп,

Ба- ба- ба- бапп,

Бо- бо- бо- бопп,

Бу- бу-бу –бупп,

Бы- бы- бы- быпп

- Буп –тап- топ- тып – топ
- Муп- тап – топ- тып- топ
- Туп – тап –топ – тып – топ
- Руп – тап –топ – тып – топ
- Ньуп- тап –топ – тып – топ
- Дьуп - тап –топ – тып – топ
- Кти –гди – хти
- Ктэ –гдэ –хтэ
- Кта – гда –хта
- Кто –гдо –хто
- Кту- гду- хту
- Кты –гды – хты

Чабырбахха эрчиллиилэр

Харыйа – хоруйа

Холбуйа – халбыйа

Хаахыр – кыыкыр

Хаххан – халбан

Наннах - ныннах,

Ноннох –нуннук

Нэннэк – нинник

Ноннох – нуннук

Таммах – тыммах

Томмох – туммух

Тэммэх – тиммих

Тэммэх - туммук

Тылы маннык эрчийи чабырѳах ааѳарга эрэ буолбакка, уопсайынан чуолкайдык ыраастык санара үөрэнэргэ олус туһалаах буолар. Эрчиллии кэнниттэн ким тыла сылайда?

Репертуарга үлэ